FORTIZZI ERODJANI FID-DEŻERT: HERODION

Noel Muscat ofm

Ir-reġjun madwar Betleħem hu mimli tifkiriet li jmorru lura għall-ewwel sekli tal-era Kristjana. L-aktar tifkiriet importanti ġew konservati fil-preżenza ta' għolja fortizza-palazz tas-sultan Erodi l-Kbir, imsejħa appuntu Herodion, u f'dik ta' diversi monasteri fid-Deżert tal-Lhudija li jifred lil Betleħem mill-Baħar il-Mejjet. Sa mill-qedem id-deżert kien post

ipprivileġġjat fejn ixxetlet u kibret il-ħajja eremitika u monastika. Sal-lum il-ġurnata r-reġjun madwar Betleħem għadu mimli monasteri importanti, li huma l-espressjoni tax-xewqa tal-bniedem li jfittex lil Alla fis-solitudni u l-ħemda. Ħafna minn dawn il-monasteri twaqqfu fis-sekli 4 u 5, jiġifieri fi żmien il-Biżantini. Hawnhekk insemmu żewġ monasteri importanti fir-reġjun ta' Betleħem, u mbagħad ngħaddu biex nitkellmu aktar fit-tul dwar il-fortizza ta' Herodion.

San Teodosju u Mar Saba

Il-Monasteru ta' San Teodosju, magħruf mill-Għarab tal-post bħala Dejr Ibn Ubeidiyeh, ġie mwaqqaf fis-sena 476 minn San Teodosju tal-Kappadoċja, fuq għar fejn, skont it-tradizzjoni, il-Maġi waqfu biex jistrieħu huma u sejrin lura lejn pajjiżhom, wara li kienu ġew imwissija mill-anġlu biex ma jmorrux lura għand Erodi. Teodosju miet fis-sena 520 u ndifen fil-Għar tal-Maġi, li fuqu nbniet il-knisja tal-monasteru. Wara li din inqerdet mill-Persjani fis-sena 614 u ġiet abbandunata għal ħafna sekli, il-monasteru reġa' nbena fl-1898 u fih joqogħdu rħieb Griegi Ortodossi.

Il-Monasteru ta' Mar Saba ġie mwaqqaf minn San Saba tal-Kappadoċja, dixxiplu ta' San Ewtimju († 474). Saba ġabar madwaru numru ta' anakoreti (eremiti) li kienu jgħixu fid-Deżert tal-Lhudija. Hu mar joqgħod fl-għerien li jagħtu għal fuq Wadi Nar, jew il-Wied tal-Kedron, xi 15-il kilometru bogħod minn Betleħem, nofs triq bejn Ġerusalemm u l-Baħar il-Mejjet. Fis-sena 491 Salustius, Patrijarka ta' Ġerusalemm, obbliga lil Saba biex jaċċetta li jkun ordnat u jsir Abbati tar-rħieb tad-deżert. Saba għex f'dan il-monasteru sa ma miet fis-sena 532. Meta l-Persjani invadew il-monasteru fis-sena 614 huma qatlu l-monaċi kollha. Il-monasteru, iżda, kompla jiżviluppa imma ta' spiss kien jiġi attakkat mit-tribujiet Għarab wara l-invażjoni Musulmana tal-Art Imqaddsa. Din hi r-raġuni għaliex inbena forma ta' fortizza bit-torrijiet, kif għadu jidher sal-lum. Wara t-tmiem tar-Renju Kruċjat il-monasteru ġie abbandunat sakemm ġie rrestawrat fl-1840 mir-Russja u mogħti lir-rħieb Griegi Ortodossi.

Il-monasteru hu mħares mit-Torri tan-Nisa, li hu post ta' osservazzjoni. Jissejjaħ hekk għax in-nisa jistgħu jaraw il-monasteru biss minn dan il-post u ma jistgħux jidħlu fih. Il-bieb prinċipali hu protett mit-Torri ta' Ewdoċja u l-Oratorju ddedikat lil San Xmun l-Istilita. Mill-bieb ewlieni wieħed jinżel fil-bitħa prinċipali tal-monasteru, fejn isib kappella ċkejkna tonda mibnija fuq il-Qabar ta' San Saba. Fl-istess bitħa hemm il-Kappella ta' San Nikola, mħaffra fil-blat, li fiha hemm ir-relikwi ta' 40 monaċi li mietu mmassakrati bħala martri matul l-invażjoni tal-Persjani. Il-knisja prinċipali tal-monasteru hi binja antika ħafna. Fiha Ikonostasis mill-isbaħ u tħares fiha r-relikwi ta' San Saba, li reġgħu ttieħdu lura f'dan il-post

bordni tal-Papa Pawlu VI fl-1965, wara li kienu ttieħdu l-Italja fi żmien il-Kruċjati. Hemm ukoll ir-relikwi ta' San Ġwann Damaxxenu (676-749), li għex fil-monasteru. Terrazzin barra mill-knisja jagħtik dehra panoramika tal-Wied ta' Kedron. Minn hemm fuq għandek veduta mill-isbaħ tal-fortifikazzjonijiet tal-monasteru kif ukoll tad-diversi għerien imħaffrin fl-irdumijiet tal-Wadi Nar fid-deżert u li kienu jservu bħala ċelel tal-eremiti u rħieb.

Il-Fortizza ta' Herodion

Xi 15-il kilometru lejn in-nofsinhar ta' Ġerusalemm u qrib ta' Betleħem hemm il-Fortizza tal-Herodion, li tidher bħala għolja forma ta' lembut maqlub, li tasal għal 758 metru. Dan is-sit kien wieħed mill-fortizzi-palazzi li Erodi l-Kbir bena fid-Deżert tal-Lhudija, u li kien jinkludu Masada, Alexandreion, u Machaerus (Makeronte) fuq in-naħa l-oħra tal-Baħar il-Mejjet, fil-Ġordanja.

Dehra tal-Fortizza

Skont l-istoriku Josephus Flavius l-Herodion inbena biex ifakkar ir-rebħa ta' Erodi fuq l-Asmonej u l-Parti fis-sena 40 QK. Hawnhekk Erodi bena mawsolew għalih u Josephus jiddeskrivi l-funeral solenni ta' Erodi li ndifen fil-parti ta' isfel tal-fortizza li ġġib ismu. Il-fortizza nqerdet mir-Rumani fis-sena 71 WK, wara li kienet serviet bħala post ta' kenn għar-ribelli fl-ewwel rewwixta tal-Lhud. L-ewwel skavi tal-Herodion saru mill-arkeologu Franġiskan Patri Virgilio Corno fis-snin 1962-1967. Mill-1972 saru skavi oħrajn fil-belt li hemm taħt il-fortizza.

Il-fortizza ta' Herodion għandha forma tonda u fiha erba' torrijiet. Il-fortizza kienet serviet ukoll bħala kenn waqt ir-rewwixta ta' Bar Kokhba fis-snin 132-135 WK. Wara li r-Rumani qerduha r-rovini saru abitazzjonijiet għal monaċi fl-epoka Biżantina. Mal-wasla tal-Għarab il-fortizza ġiet mill-ġdid abbandunata. Il-fortizza, mibnija fuq din l-għolja, hi mimlija passaġġi sigrieti u mini li Erodi kien ħaffer, u li tkomplew jitħaffru mir-ribelli ta' żmien Bar Kokhba. Diversi minn dawn il-passaġġi jwassluk għal ċisterni enormi biex fihom jiġi maħżun l-ilma tax-xita.

Il-belt li testendi ruħha taħt il-fortizza, magħrufa bħala Herodion ta' isfel, hi kkaratterizzata mill-fdalijiet ta' pixxina enormi u palazz mill-isbaħ, kif ukoll fiha triq irjali u trijonfali li nbniet biex twassal għall-mawsolew ta' Erodi. L-arkeologu Israeljan Ehud Netzer, li miet waqt li kien qiegħed jiskava fl-Erodion fil-25 ta' Ottubru 2010, iddikjara li hu kien sab il-qabar ta' Erodi fil-fdalijiet ta' sarkofagu vojt li hu skopra f'dan is-sit fis-sena 2007.

Ix-xhieda ta' Josephus Flavius

Fl-opra tiegħu *Il-Gwerer tal-Lhud*, l-istoriku Josephus Flavius jitkellem dwar il-Fortizza tal-Herodion fil-kapitlu 13, paragrafu 8: "Herodion inbniet fuq il-post li fih Erodi kien iġġieled battalja importanti, fis-sena 40 (q.K.) meta hu kien qiegħed jirtira lejn Edom mid-Deżert tal-Lhudija. Erodi u l-familja tiegħu kienu qegħdin jaħarbu mill-Parti (mill-Persja) u l-alleat Asmonew tagħhom, Mattew Antigonus. Il-battalja seħħet qrib Tekoa, ftit distanza mill-Herodion. Din ir-rebħa immarkat svolta għal Erodi: ir-Rumani apprezzaw il-kapaċitajiet tiegħu u l-lealtà tiegħu lejhom, kif ukoll l-għajnuna li missieru kien ta lil Ġulju Cesari matul l-assedju ta' Lixandra (47 q.K.). Ottavjanu (Awgustu) laqgħu f'Ruma u tah ġieħ kbir, wara li l-Parti kienu rtiraw lejn il-Persja f'dik is-sena (40 q.K.). Marku Antonju talab lis-Senat biex jiddikjarah Sultan tal-Lhud. Fil-post li fih Erodi kien sawwat u qatel numru kbir minnhom (Parti), wara hu bena kastell, b'tifkira tal-għemejjel kbar ta' ħila li wettaq hemmhekk. Hu żejjen il-kastell b'palazzi mill-aktar għonja, u bena fortifikazzjonijiet qawwija, u semma' l-fortizza b'ismu stess, Herodium."

Rigward il-funeral solenni ta' Erodi, Josephus Flavius iġib dan ir-rakkont fil-kapitlu 33 tal-*Gwerer tal-Lhud*, par. 9: "Wara dan huma ħejjew ruħhom għall-funeral tas-sultan. Arkelaws ma ħalla barra xejn mis-sbuħija għall-okkażjoni, imma

Dehra tal-Herodion

ħareġ l-ornamenti kollha rjali biex iżid il-pompa ta' dak li kien miet. Intuża tebut kollu tad-deheb, li kien imdawwar minn ħaġar prezzjuż. Ġewwa kien fih sodda tal-porpra vjola, li fiha kien hemm il-ġisem mejjet imgeżwer fil-porpra vjola; kellu dijadema fuq rasu u fuqha mbagħad kuruna tad-deheb, u xettru f'idu l-leminija. Maġenb it-tebut kienu jinsabu wlied Erodi, u l-kotra tal-qraba tiegħu. Imbagħad kien hemm il-gwardja tiegħu, ir-reġiment tat-Traċji, il-Ġermaniżi u l-Galli, bħallikieku kienu kollha sejrin għall-gwerra. Quddiem nett imxiet l-armata kollha, wara l-kaptani u l-uffiċjali b'mod regolari. Warajhom imxew ħames mitt qaddejja u rġiel liberi, li kienu jġorru f'idejhom fwejjaħ. Il-ġisem inġarr għal distanza kbira lejn l-Herodium, fejn is-sultan kien ta ordni li kellu jindifen. Dan kollu hu biżżejjed biex nikkonkludu l-ħajja ta' Erodi."

Żjara lill-Fortizza tal-Herodion

Id-daħla tal-Fortizza tal-Herodion tinsab fuq ix-xaqliba tal-grigal tal-għolja. Wieħed kien jitla' l-għolja minn sensiela ta' turġien minn barra, u mbagħad kien jgħaddi taħt il-ħitan f'kurridur bl-arkati. It-taraġ kien jikkonsisti f'mitejn għatba tar-rħam, li llum m'għadhomx jeżistu. Josephus (*Gwerer tal-Lhud*, 1, 21:10) jgħid li Erodi "bena daħla fit-telgħa tal-fortizza li kienet tikkonsisti f'mitejn tarġa tar-rħam mill-aktar bajdani, għax l-għolja nnifisha kienet tintrefa' mhux ħażin mir-reġjun ta' madwarha." It-taraġ kien jibda mill-belt inferjuri, u kien jintemm wara d-daħliet fil-ħitan interni tal-Fortizza, fil-bitħa li hemm fiċ-ċentru tagħha.

Il-pjanta tal-Fortizza hi waħda tonda. Hi mibnija kollha kemm hi minn ġebel minġur, u għandha disinn uniku. Fil-fatt, kif għidna, il-binja hi tonda, u fiha erba' torrijiet tondi fuq kull direzzjoni tal-kumpass. Tlieta minn dawn it-torrijiet joħorġu barra mill-ħitan ta' barra li jdawwar il-Fortizza, u huma maqsumin fi kmamar u diversi livelli. Il-ħajt doblu għandu djametru ta' 63 metru u hu 35 metru fond fil-bitħa ċentrali. Fil-fatt il-ħitan kienu nbnew għoljin ħafna fuq il-quċċata tal-għolja u mbagħad fuq barra nxteħtet quddiemhom kwantità kbira ta' ħamrija u ġebel, li tagħti l-impressjoni li l-għolja għandha forma ta' lembut maqlub, qisha vulkan. Il-bitħa interna tidher qisha krejter ta' dan il-vulkan bis-swar u t-torrijiet li jduru magħha dawramejt.

Josephus kiteb (*Gwerer tal-Lhud*, 7, 6:1): "Erodi bena ħajt madwar il-quċċata tal-għolja, u bena torrijiet fuq kull tarf li kienu għoljin mija u sittin kubiti. F'nofs l-għolja hu bena l-palazz, b'mod mill-aktar maestuż, li fih diversi binjiet kbar u mill-isbaħ."

Malli wieħed jasal fuq il-quċċata tal-għolja jilmaħ dehra stupenda fid-daħla tal-Fortizza. Fuq ix-xellug hemm it-torri tal-lvant, u taħtu fiċ-ċentru jara l-bitħa kbira tal-Fortizza. Faċċata tiegħu hemm it-torri tan-nofsinhar flimkien mal-ħitan, filwaqt li

t-torri tal-punent jidher fuq il-lemin.

Id-dehra stupenda mill-għolja tgħin biex wieħed jifrex il-ħarsa tiegħu lejn il-Wied tal-Baħar il-Mejjet u d-Deżert tal-Lhudija. Ftit bogħod mill-għolja wieħed jilmaħ ir-raħal ta' Tekoa, li kien il-post tat-twelid tal-Profeta Għamos. Tidher ukoll il-belt ta' Betleħem ftit kilometri bogħod, u fi ġranet ċari tidher tajjeb ukoll l-Għolja taż-Żebbuġ u Ġerusalemm.

Mix-xifer tal-ħitan li fuqhom wieħed jitla' hemm, lejn il-lemin, rampa li tniżżlek fil-bitħa ċentrali tal-Fortizza, imħaffra fil-qiegħ tal-krejter. Meta Erodi bena l-Fortizza, fuq ix-xaqliba tal-lbiċ tal-bitħa kien hemm sala li kienet tintuża bħala sala tal-pranzijiet u l-festi. Meta l-Fortizza mbagħad ittieħdet miż-Żeloti matul l-ewwel rewwixta tal-Lhud (66-70 w.K.) din is-sala nbidlet f'Sinagoga. Is-sala sinagogali hi magħmula minn kamra mdaqqsa, li għandha bankijiet tal-ġebel fuq tliet naħat u kolonni li kienu jwieżnu s-saqaf.

Iż-Żeloti kienu żiedu wkoll banju ritwali (Mikveh) fil-bitħa bħala parti mir-rit ta' purifikazzjoni qabel ma wieħed jidħol fis-Sinagoga. Għadu jidher dan il-banju ritwali b'mod ċar u bit-taraġ li kien iniżżel lil dak li jkun fil-pixxina.

Fuq ix-xaqliba tal-majjistral tal-bitħa hemm il-fdalijiet ta' banjijiet Rumani (Terme). Il-kumpless fih diversi kmamar, fosthom banju sħun li kien hemm f'kamra tonda b'koppla interessanti li hi fost l-eqdem li nstabu fl-Art Imqaddsa. Hemm ukoll il-fdalijiet tal-banju kiesaħ u l-kamra tad-daħla tal-banjijiet.

Fil-bitħa, qrib it-torri tal-lvant, hemm taraġ li jinżel fiċ-ċisterni Erodjani tal-1 seklu u fil-mini li ħaffru ż-Żeloti ta' żmien Bar Kokhba fit-2 seklu. Dawn jinsabu barra mill-ħitan taħt ix-xaqliba tal-grigal tal-għolja.

Erodi bena daħliet sigrieti mill-għolja għal dawn iċ-ċisterni li jinsabu fuq ix-xaqliba tal-grigral. Josephus Flavius hekk jiddeskrivi l-ħażna tal-ilma tal-Herodion fil-*Gwerer tal-Lhud*, 7, kap. 6, par. 1: "Erodi wkoll ħaffer bosta ġwiebi biex jilqgħu fihom l-ilma tax-xita, sabiex ikun hemm kwantità ta' ilma għal kull ħtieġa." Dan il-metodu tal-ħażna tal-ilma kien komuni fil-fortizzi Erodjani kollha li rajna, u kienet biċċa xogħol ta' inġinerija mill-aktar sofistikata li kienet tiggarantixxi ħażna kostanti ta' ilma waqt assedju wkoll f'dawn iż-żoni tad-deżert fejn ix-xita hi rari ħafna.

Id-diversi mini li huma mħaffrin fil-qalba tal-għolja kienu tħaffru mir-ribelli Sikari u Żeloti ta' żmien it-tieni rewwixta tal-Lhud, dik ta' Bar Kokhba (132-135 w.K.). Huma ħaffru sensiela ta' mini u turġien li kienu wkoll iwasslu għall-ħażniet tal-ilma li kien bena Erodi, biex fihom huma kienu jistgħu jinħbew filwaqt li jkollhom proviżjon tal-ilma dejjem frisk għall-ħtiġijiet tagħhom.

Wieħed jerġa' joħroġ fuq il-għolja minn bieb ta' waħda miċ-ċisterni. Meta jerġa' jibda nieżel lejn ix-xaqliba tal-punent jintebaħ li mal-ġenb tat-trejqa

hemm gzuz ta' ġebel tond li kienu ċertament jintużaw bħala balal. Ma nafux jekk dawn il-ġebliet kinux tqiegħdu hawnhekk mid-difensuri tal-Fortizza biex jattakkaw lir-Rumani.

Il-belt inferjuri ta' Herodion

Il-belt inferjuri tinsab taħt il-Fortizza tal-Herodion fuq ix-xaqliba tal-majjistral. Il-belt inferjuri kienet il-post fejn kien hemm l-uffiċċji ta' din il-kapitali distrettwali, kif ukoll diversi strutturi ta' palazzi u kmamar irjali għall-viżitaturi u l-mistednin irjali ta' Erodi. Il-belt kienet ukoll tinkludi ġnien Ruman u saħansitra għadira kbira tal-ilma li għadha tidher b'mod ċar minn fuq l-għolja. Il-belt kienet testendi ruħha aktar 'l hemm mit-triq moderna, u kellha wkoll kumpless ieħor ta' banjijiet pubbliċi u bini importanti ieħor.

Iż-żona ċentrali tal-belt kienet l-għadira enormi li kienet imdawra minn kolonni fuq l-erba' naħat, li ħafna minnhom għadhom jidhru. Din iż-żona kienet tinsab f'nofs ġnien kbir Ruman li kellu siġar imħawlin. L-għadira (70 metru twila, 40 metru wiesgħa u 4 metri fonda) kienet isservi wkoll bħala ħażna enormi ta' ilma. Kienet tirċievi l-ilmijiet tagħha mill-għejun ta' Artas qrib Betleħem, permezz ta' akwedott. F'nofs l-għadira għadu jidher il-fdal ta' binja li kellha xi kolonni madwarha.

Fuq in-nofsinhar tal-għadira kien hemm binja monumentali (130 metru b'55 metru) li fiha kienet tinkludi l-palazz inferjuri u l-uffiċċji rjali. Kien f'din iż-żona li l-arkeoloġi ppruvaw ifittxu l-qabar tas-Sultan Erodi.

Fit-tfittxija tal-qabar monumentali l-arkeoloġi mill-ewwel eskludew il-quċċata tal-għolja, għax dak kien ifisser li l-Fortizza kienet issir impura skont il-liġi Lhudija li l-ebda dfin ma seta' jsir f'żona abitata. Fuq il-bażi ta' dak li jgħid Josephus Flavius dwar il-funeral rjali, l-arkeoloġi kkonċentraw it-tfittxija tagħhom fil-belt inferjuri. Imma kien ta' xejn għax ma nstabu l-ebda fdalijiet ta' oqbra hemmhekk. Għaldaqstant l-arkeoloġi bdew iħaffru mal-ġenb tal-għolja.

Fuq ix-xaqliba tal-grigal

Il-belt inferjuri tal-Herodion bil-pixxina kbira ċentrali

tal-Fortizza sabu taraġ li kien jgħaqqad il-belt inferjuri mad-daħla prinċipali tal-Fortizza. L-arkeoloġi bdew ifittxu għall-qabar ta' Erodi matul dan it-taraġ.

Fis-sena 2007 huma skoprew binja monumentali. Skont is-sejbiet tagħhom ikkonkludew li dan kien il-qabar tas-Sultan Erodi, li kien ġie mfarrak miż-Żeloti li kienu jobogħdu lil Erodi minħabba l-ħbiberija li kien wera lejn ir-Rumani. Imma, meta ġew biex ifittxu l-ġisem ta' Erodi, indunaw li dan kien ġie midfun f'kamra oħra u li din il-binja allura kienet biss parti mill-kumpless funerarju mibni minn Erodi.

Fis-sena 2008 huma kixfu parti mix-xaqliba tal-punent tat-taraġ u skavaw hemmhekk. Skont il-kalkoli ta' Ehud Netzer dan kien parti mill-kamra funerarja li fiha kien ġie midfun Erodi. Għalkemm din l-aħbar ġriet mad-dinja kollha, fil-fatt ma nstab xejn aktar. Sadanittant Netzer laħaq miet traġikament proprju f'dan is-sit arkeoloġiku, u t-tiftix għadu għaddej sal-lum.

Banju Termali fuq l-Herodion